

*Χρυσούλα Καππή**

ΜΗΤΡΙΚΟΣ ΘΗΛΑΣΜΟΣ:

Τάσεις και εξελίξεις στην περιοχή της Αθήνας

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί αύξηση στο ποσοστό των μητέρων που θηλάζουν τα παιδιά τους, σε όλο τον κόσμο. Αυτή η αύξηση είναι αποτέλεσμα αφενός της αυξανόμενης ευαισθητοποίησης των παιδίατρων και μαιευτήρων για τη θετική αξία της πρακτικής του θηλασμού, και αφετέρου της καλύτερης ενημέρωσης των μητέρων στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες για ένα θέμα που αποτελούσε φυσιολογική συμπεριφορά για τις μητέρες του παρελθόντος.

Στον δυτικό κόσμο η πρακτική του θηλασμού παρουσίασε πτωτικές και ανοδικές τάσεις, οι οποίες είναι συνδυασμένες με ορισμένες ιστορικές περιόδους. Έτσι, παρατηρούμε ότι με τη βιομηχανική επανάσταση παρουσιάζεται πτώση της πρακτικής του θηλασμού στις χώρες που επηρεάστηκαν απ' αυτή την περίοδο.¹ Κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου η κατάσταση αντιστράφηκε, αλλά μετά το 1945 συνεχίστηκε η προηγούμενη πτωτική τάση (βλ. Πίνακα 1).

Τα στοιχεία που υπάρχουν για την Ελλάδα, περιγράφουν την κατάσταση για το 1960 και την αρχή της δεκαετίας του 1980. Από το Διάγραμμα 1 παρατηρείται γενικά στη χώρα μας ένα χαμηλό ποσοστό πρακτικής του θηλασμού, και τα αίτια αποδίδονται κυρίως στην έλλειψη ενημέρωσης των μητέρων και τον «εκσυγχρονισμό» που χαρακτηρίζει τις κλινικές μας, όπως και στις άλλες δυτικές χώρες (Τσίτσικα 1979, Γεωργακόπουλος 1979, Ματσαγιώτης 1980).

* Ερευνήτρια στο ΕΚΚΕ.

1. Η αναφορά σε αριθμητικά δεδομένα της προβιομηχανικής και βιομηχανικής περιόδου περιορίζεται στις σκανδιναβικές χώρες όπου υπάρχουν δημοσιευμένες αναλύσεις από την Unicef.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

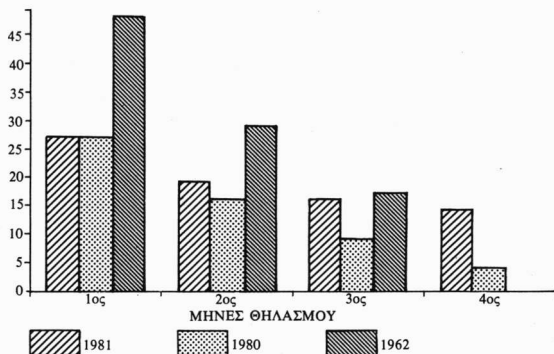
Ποσοστά (%) θηλασμού τον τρίτο μήνα σε χώρες εκτός Ελλάδας στην περίοδο 1940-1980

	<i>Αγγλία</i>	<i>ΗΠΑ</i>	<i>Νορβηγία</i>	<i>Σιγκαπούρη</i>	<i>Σουηδία</i>
1940-1950	75	38	72	—	90
1951-1960	—	—	63	80	78-75
1961-1970	—	18	42	—	70
1971-1980	30	—	22	3,4	38-48
1981	—	—	63	—	90

Πηγές: N. Ματσανιώτης, 1980· Elisabet Helsing, 1981.

Η πτώση των ποσοστών, όπως αναφέρει η Helsing (1981), συμπίπτει και με την ευρεία διάδοση των υπηρεσιών υγείας, κυρίως στη Βόρεια Ευρώπη. Έτσι, σύμφωνα με στοιχεία από τη Στοκχόλμη, υπάρχει αντίστροφη σχέση μεταξύ θηλασμού και ανάπτυξης των υπηρεσιών υγείας (Amming, 1976). Αυτό σημαίνει ότι με τις μεθόδους τοκετού που εφαρμόζονται στις σύγχρονες κλινικές η μητέρα αποχωρίζεται από το νεογέννητο για αρκετό χρόνο, τις πρώτες μέρες της ζωής του.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Ποσοστά θηλασμού στην Ελλάδα



Πηγές: Μιχαήλ Σ., 1964· Ματσανιώτης Ν., 1981.

Επίσης, ο προγραμματισμός των γευμάτων του νεογέννητου, που εφαρμόζεται στις κλινικές, και η καθυστέρηση του πρώτου θηλασμού συντελούν, όπως είναι γνωστό, στην αναστολή της λειτουργίας του αντανακλαστικού του θηλασμού που είναι πολύ σημαντικό για τη μετέπειτα περίοδο της γαλουχίας (Ματσανιώτης, 1980, Δραγώνα, 1987).

Σημαντικό ακόμη ρόλο είχε και η έλλειψη πρακτικής γνώσης από τους γιατρούς για το θηλασμό ώστε να συμβουλευθούν κατάλληλα τις μητέρες, που είχαν τη διάθεση να θηλάσουν, καθώς και η προώθηση της τεχνητής διατροφής από τις εταιρείες παιδικών τροφών, όπου δίνεται έμφαση στα πρακτικά πλεονεκτήματα της διατροφής από το μπουκάλι. Οι αιτίες όμως αυτές αποτελούν το ένα μέρος του συνόλου των παραγόντων που καθορίζουν την επιλογή του τρόπου διατροφής των βρεφών και καλύπτουν το ρόλο των γιατρών και γενικότερα των υπηρεσιών υγείας στο θέμα. Ο Ν. Ματσανιώτης (1980) παρουσιάζει σε δύο συνοπτικούς πίνακες όλο το φάσμα αυτής της κατηγορίας των αιτίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αιτίες που παρεμβαίνουν στα αντανακλαστικά της γαλουχίας

1. Αποχωρισμός μητέρας-παιδιού
2. Καθυστέρηση του πρώτου θηλασμού
3. Χορήγηση αναισθητικών στη μητέρα (νωθρό νεογνό)
4. Χορήγηση υγρών ή γάλακτος με το μπουκάλι πριν από τον μητρικό θηλασμό ή ως συμπλήρωμα
5. Σίτιση του νεογνού με αυστηρό ωράριο και μόνο την ημέρα
6. Μητέρα χωρίς ενημέρωση, αβέβαιη, ταλαιπωρημένη (περινεοτομή)
7. Ζύγισμα του νεογνού πριν και μετά το θηλασμό
8. Περιβάλλον μη υποστηρικτικό
9. Διαφημίσεις για την τεχνητή διατροφή

Πηγή: Ν. Ματσανιώτης, 1980, σ. 12.

Πέρα όμως από αυτές τις αιτίες, υπάρχουν στοιχεία ότι οι διακυμάνσεις στα ποσοστά εφαρμογής της πρακτικής του θηλασμού δεν είναι ομοιόμορφες γιατί εξαρτώνται επιπλέον από κοινωνικοοικονομικούς και ψυχολογικούς παράγοντες (Medeiros, 1981). Επιπλέον, ο Ν. Ματσανιώτης αναφέρεται σε στατιστικές από άλλες χώρες, όπου διαπιστώνεται ότι η απόφαση για το θηλασμό παίρνεται πολύ πριν από τη γέννηση του παιδιού (Ματσανιώτης, 1980, Ματσανιώτης κ.ά., 1981). Έτσι, καταλήγουμε στη σκέψη, ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση της μητέρας πρέπει να αναζητηθούν στον ευρύτερο ψυχοκοινωνικό χώρο που την καλύπτει.

Μελέτες προς αυτή την κατεύθυνση παρουσιάζουν αποτελέσματα που επιβεβαιώνουν τον σημαντικό ρόλο αυτών των παραγόντων. Για παράδειγμα, ο Wicker (1969) στη συζήτησή του για τη σχέση μεταξύ αντιλήψεων για

ένα αντικείμενο και ενεργειών απέναντι σ' αυτό, αναφέρει μια σειρά από εμπειρικές έρευνες που μελετούσαν τη δύναμη της σχέσης μεταξύ τελικής συμπεριφοράς και αντιλήψεων. Η πρακτική του θηλασμού από μητέρες, στις οποίες είχαν εφαρμοστεί κλίμακες στάσεων απέναντι στην εμπειρία της γέννησης και το θηλασμό, ήταν ένα από τα θέματα στα οποία έχει αναφερθεί ο συγγραφέας.

Συγκεκριμένα, οι Newton και Newton (1950) μελέτησαν το ρόλο της στάσης των μητέρων απέναντι στο θηλασμό, στην εφαρμογή και στη διάρκεια του θηλασμού. Η μελέτη έγινε σε 91 μητέρες. Οι μητέρες ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τη θετική, ουδέτερη ή αρνητική στάση τους στο θηλασμό και οι μετρήσεις που παρουσιάζουν αναφέρονται στο βάρος των νεογέννητων πριν και μετά το θηλασμό και τα ποσοστά των μητέρων που συνεχίζουν να θηλάζουν μετά την κλινική. Οι ερευνητές αναφέρουν ότι υπήρχε σημαντική μείωση του ποσού του γάλακτος που έπαιρναν τα νεογέννητα στις μητέρες με ουδέτερη ή αρνητική στάση προς το θηλασμό, σε σχέση με εκείνες που ήταν θετικές. Ακόμη, τα ποσοστά των μητέρων που συνέχιζαν να θηλάζουν μετά την έξοδό τους από την κλινική ήταν για τις θετικές, ουδέτερες και αρνητικές 74%, 35%, 26% αντίστοιχα (Wicker 1969, σ. 62).

Σε μια άλλη μελέτη, οι Potter και Klein (1957) συνέκριναν τις στάσεις 25 μητέρων απέναντι στο νεογέννητό τους, και τη συμπεριφορά τους στο θηλασμό. Εννέα μήνες αργότερα δόθηκε ένα ερωτηματολόγιο στις 16 από τις μητέρες αυτές. Το 99% των μητέρων με θετικές στάσεις, ανέφεραν ότι συνέχιζαν να θηλάζουν μετά την κλινική, ενώ το 100% με αρνητικές στάσεις ανέφεραν ότι διέκοψαν αμέσως μετά την έξοδό τους (Wicker 1969, σ. 63-64). Οι μελέτες αυτές, αν και παρουσιάζουν ελλείψεις παρουσίασης και σχεδιασμού, δίνουν ενδείξεις για τη σημαντική παρουσία του παράγοντα της προσωπικότητας της μητέρας στην απόφαση και τη διάρκεια του θηλασμού. Το κυριότερο πρόβλημα όμως με τις μελέτες αυτού του είδους είναι η παρέμβαση των ερευνητών τις πρώτες μέρες της επαφής μητέρας-βρέφους που είναι κρίσιμες για την περαιτέρω εξέλιξη της συμπεριφοράς τους. Για παράδειγμα οι Potter και Klein (1957) αναφέρουν ότι υποχρέωναν τις μητέρες να θηλάσουν για ένα προκαθορισμένο χρονικό διάστημα, ώστε να καταγράψουν τη συμπεριφορά τους, που σημαίνει ότι παρενέβαιναν στην ιδιαίτερη τελετουργία του θηλασμού. Ο σχεδιασμός λοιπόν και μόνο της έρευνας δεν εγγυάται για τη σωστή κάλυψη του παράγοντα της προσωπικότητας των μητέρων. Μια ολοκληρωμένη μελέτη όλων των παραγόντων που επηρεάζουν και διαφοροποιούν την επιλογή και τη συμπεριφορά της μητέρας απαιτεί την κάλυψη πληροφοριών μέσα στο φάσμα των συνθηκών ανατροφής της μητέρας, τις συζυγικές της σχέσεις, τη δομή της υπάρχουσας οικογένειας και τους κοινωνικοοικο-

νομικούς παράγοντες. Στα πλαίσια αυτά η Helsing (1981, σ. 87), παρουσιάζει μια σειρά από παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση της μητέρας για τον τρόπο σίτησης του βρέφους (Πίνακα 3).

Στην Ελλάδα εμπεριστατωμένες σύγχρονες μελέτες για το θέμα της πρακτικής του θηλασμού παρουσιάστηκαν από ερευνητικές ομάδες της Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών με επικεφαλής τον κ. Ν. Ματσανιώτη. Σ' αυτές τις μελέτες έγινε προσπάθεια να εισαχθούν κοινωνικοοικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες, και συνοπτικά έχουν παρατηρηθεί τα εξής: α) μεγαλύτερο ποσοστό από τις μητέρες της Αθήνας θηλάζει, σε σχέση με τις μητέρες της επαρχίας (69% και 56% αντίστοιχα η διαφορά κρίθηκε στατιστικά σημαντική), β) οι μητέρες θηλάζουν τα κορίτσια σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα αγόρια (68% και 62% αντίστοιχα), γ) δεν υπάρχει διαφορά στο ποσοστό θηλασμού πρωτότοκων, δευτερότοκων κλπ., δ) υπάρχει αύξηση στο ποσοστό θηλασμού από μητέρες με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης (δηλαδή 68% απόφοιτες δημοτικού έναντι 76% απόφοιτες πανεπιστημίου), ε) υπάρχει διαφορά στα ποσοστά των μητέρων που θηλάζουν ανάλογα με το επάγγελμα του συζύγου (Ματσανιώτης, 1981).

Επίσης, στην πρόσφατα δημοσιευμένη μελέτη της Θάλειας Δραγώνα (1987) για τη γέννηση και τις εμπειρίες που συνοδεύει στις νέες μητέρες, ο θηλασμός αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα απασχόλησης των γυναικών που περιμένουν παιδί. Παρατηρήθηκε δε ότι η ενασχόληση των μητέρων με το θέμα διαφοροποιείται από το είδος της επαγγελματικής τους απασχόλησης, τις στάσεις και αξίες τους γενικά και από τη σειρά γέννησης του παιδιού (Δραγώνα, 1987, σ. 54, 217).

Μια ακόμη μελέτη από ομάδα γιατρών του Μαιευτηρίου «Μαρίκα Ηλιάδη», που αναφέρεται στην περίοδο 1975-1979, παρουσιάζει το βαθμό επιθυμίας της ελληνίδας μητέρας να θηλάσει, και εντοπίζει τους διάφορους λόγους αποτυχίας του θηλασμού. Από αυτούς θα αναφερθεί μόνο η εργασία της μητέρας που «ευθύνεται» για το 19,4% της άρνησης για θηλασμό στην περίοδο 1975-1976, και το 18,5% το 1978-1979 (Παδιατέλλης κ.ά., 1981, σ. 421). Επιπλέον, η ομάδα αναφέρει ότι η επιθυμία της Ελληνίδας να θηλάσει είναι ανεξάρτητη από το κοινωνικοοικονομικό της επίπεδο, χωρίς όμως να παρουσιάσει συγκεκριμένα στοιχεία γι' αυτό το συμπέρασμα. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα στοιχεία που παρουσιάζει η ομάδα Ματσανιώτη, σχετικά με τις διαφοροποιήσεις στα ποσοστά θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας και επάγγελμα του συζύγου. Επίσης, στοιχεία από τις ΗΠΑ, και τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη επιβεβαιώνουν το συμπέρασμα ότι υπάρχουν υψηλότερα ποσοστά θηλασμού ανάμεσα στις προνομιακές τάξεις (Helsing 1981, σ. 81-82).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Παράγοντες που επηρεάζουν το τρόπο σίτησης του βρέφους

Πολιτιστικές/ψυχολογικές διαστάσεις	Κοινωνικές διαστάσεις	Υλικές, οικονομικές, νομικές διαστάσεις
<p>Γνώσεις —για τις θρεπτικές ανάγκες του μωρού —για την τεχνική του θηλασμού Εκπαιδευτικό επίπεδο Παραδόσεις —στη διατροφή του βρέφους —στη διατροφή της μητέρας —στη φροντίδα του παιδιού Στάσεις και αντιλήψεις των: μητέρας, πατέρα, οικογένειας και κοινωνίας, όσον αφορά: —το ρόλο της μητέρας —τη διαπαιδαγώγηση —το θηλασμό —το ρόλο του πατέρα —τη σεξουαλικότητα —τους ρόλους της γυναίκας (ευθύνες παραγωγής) —τις ευθύνες και υποχρεώσεις της κοινωνίας απέναντι στα μέλη της.</p>	<p>Τεχνικές τοκετού —παραδοσιακές —μοντέρνες Συστήματα κοινωνικής υποστήριξης για τις νέες μητέρες —παραδοσιακά —μοντέρνα —ιδιωτικά —δημόσια Δομή της οικογένειας στην κατανομή των ρόλων —αλλαγή στις δομές —ανδρική ευθύνη για τη συντήρηση του νοικοκυριού Τρόποι φροντίδας παιδιών —χρήση και διαθεσιμότητα ατόμου έξω από την οικογένεια —ηλικία και ικανότητες του ατόμου Έλεγχος των οικογενειακών πόρων —υλικοί πόροι —χρόνος Τρόποι προώθησης των παιδικών τροφών —από το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας —από προσωπικές επαφές —από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης</p>	<p>Οικογενειακό εισόδημα Κοινωνική τάξη οικογένειας Αριθμός και ηλικία εξαρτώμενων μελών Διαθεσιμότητα εξωοικογενειακής φροντίδας παιδιών —τιμή —ποιότητα —απόσταση από χώρο εργασίας Συνθήκες εργασίας μητέρας στο σπίτι —διάθεση ελεύθερου χρόνου —φόρτος εργασίας —κοινωνικές υποχρεώσεις Επαγγελματικές συνθήκες μητέρας —σταθερότητα εργασίας —ελαστικότητα στο ωράριο —απόσταση εργασίας-σπιτιού —είδος εργασίας Επαγγελματική κατάσταση οικογένειας Νομική προστασία μητρότητας —θεωρία —πρακτική Βιολογική κατάσταση μητέρας —τροφή —ηλικία —ιατρικό ιστορικό Υπαρξη εναλλακτικής λύσης στο θηλασμό —διαθεσιμότητα —εφαρμοσιμότητα —τιμή</p>

Πηγή: E. Helsing, 1981, σ. 87.

Στην παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε στο ρόλο διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων και αντιλήψεων των μητέρων στην πρακτική του θηλασμού. Τα στοιχεία αποτελούν μέρος έρευνας του ΕΚΚΕ και αναφέρονται σε ένα τυχαίο δείγμα 1924 γυναικών από την περιοχή της πρωτεύουσας. Πιστεύεται ότι η επεξεργασία αυτή θα είναι χρήσιμη σε όσους ασχολούνται με την προώθηση της πρακτικής του θηλασμού για δυο κυρίως λόγους: α) προσφέρεται για ανάλυση ένας μεγάλος αριθμός κοινωνικών, οικονομικών δημογραφικών και ψυχολογικών παραγόντων· β) λόγω της σύνθεσης του δείγματος (γυναίκες παντρεμένες 15-45 ετών), διατίθενται διαχρονικά στοιχεία για το θηλασμό από γυναίκες με ένα ή περισσότερα παιδιά και υπάρχει η δυνατότητα να εντοπισθούν οι τάσεις προηγούμενων ετών.

Υλικό ανάλυσης και μέθοδος

Η μελέτη αναφέρεται σε μέρος του δείγματος για την έρευνα «Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Γονιμότητας στην Ελλάδα», τα στοιχεία της οποίας συγκεντρώθηκαν το 1984 από ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ. Το μέρος του δείγματος που αναλύθηκε στην παρούσα μελέτη, είχε τα εξής χαρακτηριστικά: α) γυναίκες παντρεμένες σε πρώτο γάμο ηλικίας 15-45 ετών, που μένουν στην περιοχή της πρωτεύουσας, επιλεγμένες από τυχαίο δείγμα που προέκυψε από καταγραφή² β) οι γυναίκες αυτές γέννησαν τουλάχιστον ένα παιδί που έζησε πάνω από ένα μήνα. Ο τελικός αριθμός του δείγματος είναι 1747 γυναίκες που αποτελούν το 90,8% του ολικού δείγματος της έρευνας (N=1924).

Η συλλογή των στοιχείων έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις και οι ερωτήσεις που περιείχε το ερωτηματολόγιο σχετικά με το θηλασμό αναφέρονταν στο αν θήλασε, και στη διάρκεια του θηλασμού για κάθε παιδί.

Αποτελέσματα

Η ανάλυση που θα ακολουθήσει μπορεί να χαρακτηριστεί «διαχρονική». Η συλλογή των στοιχείων βέβαια έγινε σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή για κάθε γυναίκα, αλλά η σύσταση του δείγματος και η ύπαρξη ερωτήσεων που αναφέρονται σε στοιχεία του παρελθόντος επιτρέπει —όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή— την παρακολούθηση τάσεων στο θηλασμό μέσα στο εύρος των ηλικιών του δείγματος. Αρχικά λοιπόν πρέπει να τονιστεί πως κατανέ-

2. Επιλέχτηκε τυχαίο δείγμα οικοδομικών επιφανειών της περιοχής της πρωτεύουσας από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία.

μονται οι γυναίκες στις ηλικίες από 15-45 χρόνια. Στον Πίνακα 4 φαίνεται η κατανομή των ηλικιών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Κατανομή ηλικιών δείγματος

<i>Πενταετείς ομάδες ηλικιών</i>	<i>%</i>	<i>N</i>
17-20	3,0	57
21-25	12,2	234
26-30	21,0	404
31-35	24,8	477
36-40	22,3	430
41-45	16,7	322
Σύνολο	100,0	1924

Πηγή: Υπολογισμοί της ερευνητικής ομάδας.

Από τον Πίνακα 4 παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό κατανέμεται μεταξύ 31-40 χρόνων, έχουμε δηλαδή ένα πιο «γηραιό» δείγμα, αν συγκριθεί με αντίστοιχες μελέτες θηλασμού που στηρίζονται σε επιλογή δείγματος βάσει της ηλικίας των παιδιών (κυρίως βρεφική ηλικία).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ποσοστά (%) θηλασμού κατά ηλικία

<i>Ηλικία</i>	<i>Θήλασε</i>	<i>Δεν θήλασε</i>	<i>Σύνολο</i>
Μέχρι 35	69,5 (677)	30,5 (297)	(974)
36+	77,5 (599)	22,5 (174)	(773)
Σύνολο	73,0 (1276)	27,0 (471)	(1747)

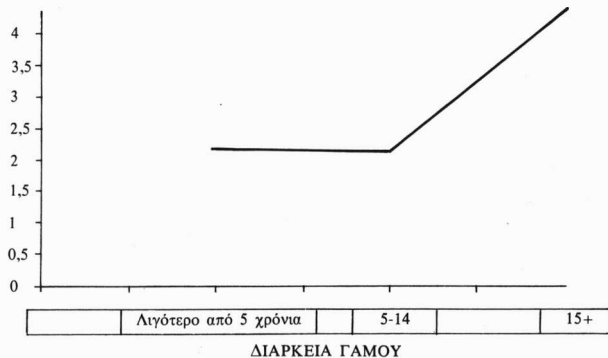
Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Όσον αφορά το γενικό ποσοστό θηλασμού, από τις 1747 γυναίκες θήλασαν οι 1276 (73,0%) ενώ οι 471 (27,0%) δεν θήλασαν. Το ποσοστό αυτό είναι αρκετά υψηλό αν συγκριθεί με το 69%, που αναφέρεται σε αντίστοιχη έ-

ρευνα το 1980 στην Αθήνα (Ματσανιώτης, 1981, σ. 41). Αυτή η διαφορά αποδόθηκε αρχικά στο γεγονός ότι το παρόν δείγμα περιλαμβάνει γυναίκες που στην πλειοψηφία τους είναι μεγαλύτερες από 35 χρόνων (βλ. Πίνακα 4), και υποτέθηκε ότι οι γυναίκες που γέννησαν πριν από 15-20 χρόνια είχαν την τάση να θηλάζουν περισσότερο από τις νεότερες. Αυτό βέβαια δεν προκύπτει από την έρευνα της Μιχαήλ, το 1964, όπου εμφανίζονται εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά. Παρ' όλα αυτά όταν οι γυναίκες του δείγματός μας διαχωρίστηκαν σε δύο ομάδες ηλικιών —μέχρι 35 χρόνων και 36 και πάνω—, τα ποσοστά θηλασμού που προκύπτουν, επιβεβαιώνουν την άνοδο του γενικού ποσοστού από τις μεγαλύτερες γυναίκες (Πίνακας 5).

Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί ότι όσον αφορά τη διάρκεια θηλασμού σε μήνες, η πλειοψηφία των γυναικών κατανέμεται μεταξύ θηλασμού από 3-6 μήνες (38,3%), και μη θηλασμού (31,6%). Για να γίνει πιο σαφής η εικόνα του Πίνακα 5, επιχειρήθηκε η ταξινόμηση των γυναικών κατά διάρκεια γάμου και υπολογίστηκε η μέση διάρκεια θηλασμού, με σκοπό να φανεί μια παρόμοια ανοδική τάση στις μεγάλες ηλικίες, όχι μόνο στα ποσοστά αλλά και στη διάρκεια σε μήνες. Από το Διάγραμμα 2 προκύπτει ότι η μέση διάρκεια θηλασμού διαφοροποιείται από τη διάρκεια γάμου, και ενώ είναι σαφώς χαμηλότερη στις μικρότερες διάρκειες σε σχέση με τα 15 χρόνια και πάνω, παρουσιάζει μικρή αύξηση στις γυναίκες που είναι παντρεμένες λιγότερο από 5 χρόνια.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2
Μέση διάρκεια θηλασμού (σε μήνες) κατά διάρκεια γάμου



Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν μεγέθη θηλασμού ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των παιδιών — συγκεκριμένα, το φύλο και τη σειρά γέννησής τους. Όπως προκύπτει από προηγούμενες έρευνες, τα ποσοστά θηλασμού διαφοροποιούνται κατά μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ανάλογα με το φύλο του παιδιού (Ματσανιώτης, 1981, σ. 41, Τριγώνης κ.ά., 1981, σ. 412). Στην παρούσα έρευνα προκύπτει ότι υπάρχει μια μικρή διαφοροποίηση στα ποσοστά των μητέρων που θήλασαν με μεγαλύτερο ποσοστό θηλασμού στα αγόρια απ' ό,τι στα κορίτσια ενώ η σειρά γέννησης του παιδιού δεν φαίνεται να παρουσιάζει μεγάλες διαφορές στα ποσοστά (Πίνακας 6).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ποσοστά (%) θηλασμού κατά φύλο και σειρά γέννησης παιδιού

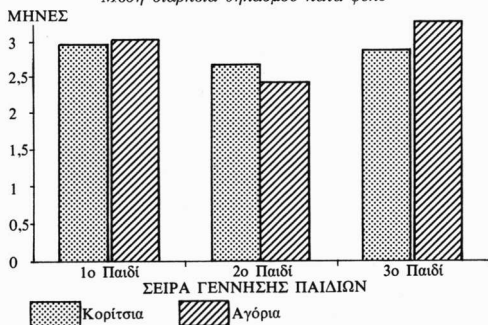
	<i>Αγόρι</i>	<i>N</i>	<i>Κορίτσι</i>	<i>N</i>
1ο παιδί	52,6	918	47,4	827
2ο παιδί	51,6	636	48,4	596
3ο παιδί	52,4	129	47,6	117

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Επίσης, από το Διάγραμμα 3 προκύπτει ότι η μέση διάρκεια θηλασμού είναι μεγαλύτερη στα κορίτσια (αντίθετα από τα ποσοστά) για το πρώτο και το τρίτο παιδί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Μέση διάρκεια θηλασμού κατά φύλο



Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Πέρα όμως από τα χαρακτηριστικά των παιδιών, όπως έχει δειχτεί από τη βιβλιογραφία, η συμπεριφορά του θηλασμού επηρεάζεται από κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές που επεξεργάστηκαν και σε αυτή τη μελέτη. Η επιλογή του τύπου αυτών των μεταβλητών στηρίχτηκε κυρίως στην κατηγοριοποίηση της Helsing (Πίνακας 3), η οποία παρουσιάζει μια θεωρητική άποψη των παραγόντων, που πιθανώς να επηρεάζουν την επιλογή του τρόπου σίτησης του βρέφους. Οι Πίνακες που παρουσιάζονται στη συνέχεια αναφέρονται σε δύο γενικές κατηγορίες παραγόντων: α) κοινωνικούς,³ β) ψυχολογικούς – δηλαδή, αντιλήψεις γενικά και ικανοποίηση από το γάμο. Στον Πίνακα 7 παρουσιάζονται τα ποσοστά θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας. Το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στις γυναίκες με πανεπιστημιακή μόρφωση και αυτό το αποτέλεσμα είναι σύμφωνο με της ομάδας Ματσανιώτη (1981, σ. 41-42).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ποσοστά (%) θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας

Επίπεδο Εκπαίδευσης	Θήλασε	Δεν θήλασε	Σύνολο
Κατώτερη	74,8 (638)	25,2 (215)	(853)
Μέση	69,9 (506)	30,1 (218)	(724)
Ανώτερη-Ανώτατη	77,6 (132)	22,3 (38)	(170)
Σύνολο	73,0 (1276)	27,0 (471)	(1747)

Πηγή: Υπολογισμός της γράφουσας.

Στον Πίνακα 8 παρουσιάζονται πιο αναλυτικά τα ποσοστά θηλασμού, μη θηλασμού και διάρκειάς του κατά επίπεδο εκπαίδευσης. Παρατηρούμε τη μείωση του ποσοστού των μητέρων που δεν θηλάζουν στην τελευταία βαθμίδα εκπαίδευσης, και την αύξηση αντίστοιχα του θηλασμού 2-6 μήνες στην ίδια πάντα βαθμίδα.

3. Το εισόδημα που θα αποτελούσε ενδεικτικό οικονομικό παράγοντα κρίθηκε ότι δεν είναι δυνατό να συμπεριληφθεί γιατί τα στοιχεία της έρευνας αναφέρονται στο τωρινό εισόδημα το οποίο μπορεί να μην ισχύει στη χρονική διάρκεια του θηλασμού σε όλες τις γυναίκες. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε ότι το χαμηλότερο ποσοστό θηλασμού παρατηρήθηκε σε ύψος τωρινού οικογενειακού εισοδήματος από 100.000 και πάνω.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Κατανομή γυναικών κατά επίπεδο εκπαίδευσης και διάρκεια θηλασμού

<i>Διάρκεια θηλασμού</i>	<i>Κατώτερη %</i>	<i>Μέση %</i>	<i>Ανώτερη %</i>	<i>Σύνολο</i>
Δε θήλασε	25,2 (215)	30,1 (218)	22,3 (38)	27,0 (471)
Λιγότερο από μήνα	5,2 (44)	4,7 (34)	5,3 (9)	5,0 (87)
1 μήνα	13,2 (113)	15,3 (111)	15,3 (26)	14,3 (250)
1-2 μήνες	4,1 (35)	5,3 (38)	6,5 (11)	4,8 (84)
2-6 μήνες	37,3 (318)	36,6 (265)	42,9 (73)	37,5 (656)
6-12 μήνες	10,9 (93)	6,1 (44)	5,9 (10)	8,4 (147)
12+ μήνες	4,1 (35)	1,9 (14)	1,8 (3)	3,0 (52)
Σύνολο	(853)	(724)	(170)	(1747)

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Επίσης, σε σχέση με την εκπαίδευση του συζύγου τα ποσοστά δεν διαφοροποιούνται συγκριτικά με αυτά που αναφέρονται στην εκπαίδευση της μητέρας στις δύο πρώτες βαθμίδες, αλλά στην ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης το ποσοστό εξομοιώνεται με το γενικό ποσοστό θηλασμού (Πίνακας 9). Φαίνεται δηλαδή από τη σύγκριση των Πινάκων 7 και 9 ότι όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση της μητέρας μόνο είναι υπεύθυνη για την άνοδο από το γενικό ποσοστό θηλασμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Ποσοστά (%) θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης του συζύγου

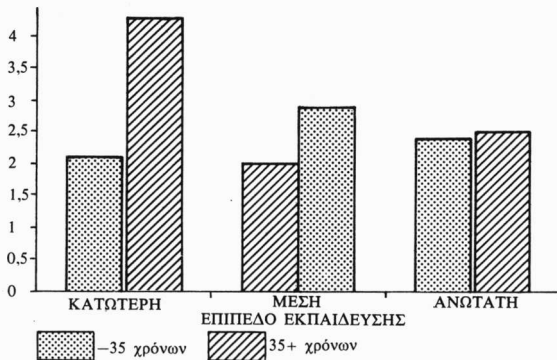
Επίπεδο Εκπαίδευσης	Θήλασε	Δεν θήλασε	Σύνολο
Κατώτερη	75,8 (539)	24,2 (172)	(711)
Μέση	70,2 (490)	29,8 (208)	(698)
Ανώτερη-Ανώτατη	73,1 (247)	26,9 (91)	(338)
Σύνολο	73,0 (1276)	27,0 (471)	(1747)

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Το επόμενο ερώτημα είναι πώς διαμορφώνεται η διάρκεια του θηλασμού από το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας και την ηλικία της. Στο Διάγραμμα 4 παρατηρούμε μια τάση ανόδου της διάρκειας στην ανώτατη βαθμίδα για τις νεότερες, ενώ η αντίστροφη τάση παρατηρείται στις μεγαλύτερες μητέρες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

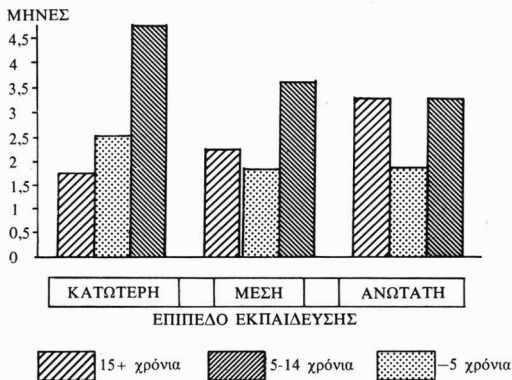
Διάρκεια θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία της μητέρας



Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Πιο αναλυτικά, στο Διάγραμμα 5, όπου διαχωρίζονται οι γυναίκες κατά διάρκεια γάμου, οι μητέρες που είχαν παντρευτεί τα τελευταία πέντε χρόνια και είναι στις μεγαλύτερες βαθμίδες εκπαίδευσης θηλάζουν περισσότερο, ενώ οι παντρεμένες πάνω από δεκαπέντε χρόνια θηλάζουν λιγότερο στις αντίστοιχες βαθμίδες. Η ενδιάμεση κατηγορία γάμου παρουσιάζει μια σταθερότητα όσο αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5
*Διάρκεια θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης
 και διάρκεια γάμου*



Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό που μελετήθηκε σε σχέση με τις βαθμίδες εκπαίδευσης της μητέρας είναι η διάρκεια θηλασμού ανάλογα με το φύλο του παιδιού. Παρατηρούμε στο Διάγραμμα 6 τις χαμηλότερες διάρκειες θηλασμού των κοριτσιών σε σχέση με τα αγόρια από τις μητέρες που προχώρησαν μετά το Δημοτικό. Το Διάγραμμα αναφέρεται στα πρωτότοκα παιδιά, ενώ για τα δευτερότοκα και τριτότοκα οι διαφοροποιήσεις από το φύλο είναι ελάχιστες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6
*Διάρκεια θηλασμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης
 και φύλο παιδιού*



Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Στη συνέχεια θα γίνει προσπάθεια να εντοπιστεί ο ρόλος της εργασίας της μητέρας στο θηλασμό. Τα πρώτα αποτελέσματα έδειξαν ότι μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών που εργάστηκαν έξω από το σπίτι θήλασαν τα παιδιά τους (73,4%), ενώ από τις γυναίκες που δεν εργάστηκαν θήλασε το 71,3%.⁴ Η ποσοστιαία διαφορά είναι πολύ μικρή και γι' αυτό το λόγο προχωρήσαμε στο ερώτημα αν το είδος της εργασίας της μητέρας έπαιξε κάποιο ρόλο στο θηλασμό. Στον Πίνακα 10 εμφανίζονται τα ποσοστά των γυναικών που θήλασαν, ανάλογα με την επαγγελματική τους κατηγορία.

Παρατηρούμε, γενικά, πολύ υψηλά ποσοστά σε όλες τις κατηγορίες επαγγελματιών εκτός από τις εμπόρους (66,2%). Μια σε βάθος ανάλυση της σχέσης του είδους του επαγγέλματος —σε συνδυασμό με τον αντικειμενικό και υποκειμενικό χρόνο που διατίθεται σε κάποιο επάγγελμα— και του θηλασμού, θα ήταν αναγκαία για να κατανοηθούν τα ποσοστά του Πίνακα 10.

Μέσα στα πλαίσια της εργασίας γενικά μελετήθηκε και το είδος του επαγγέλματος του συζύγου σε σχέση με το θηλασμό. Στον Πίνακα 11 παρατηρούμε ότι το χαμηλότερο ποσοστό θηλασμού (56,8%) εμφανίζεται στην επαγγελματική κατηγορία της παροχής υπηρεσιών, ενώ γενικά τα ποσοστά είναι χαμηλότερα από εκείνα που αναφέρονται στις εργαζόμενες μητέρες.

4. Χρησιμοποιήθηκε η πληροφορία για το αν εργάστηκε η γυναίκα ή όχι μετά το γάμο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

*Ποσοστά (%) θηλασμού κατά επάγγελμα μητέρας
μετά το γάμο*

<i>Επάγγελμα</i>	<i>Θήλασε</i>	<i>Δεν θήλασε</i>	<i>Σύνολο</i>
Επιστήμονες/ Διευθυντές	73,1 (128)	26,9 (47)	(175)
Υπάλληλοι	72,3 (172)	27,7 (66)	(238)
Έμποροι	66,2 (92)	33,8 (47)	(139)
Υπηρεσίες	79,5 (93)	20,5 (24)	(117)
Γεωργοί	100,0 (7)	0,0 (0)	(7)
Εργάτριες	75,1 (229)	24,9 (76)	(305)
Σύνολο	73,5 (721)	26,5 (260)	(981)

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Η τελευταία κοινωνική μεταβλητή που μελετήθηκε ήταν αυτή της περιοχής προέλευσης της μητέρας, όπου παρατηρήσαμε ότι από τις γυναίκες που προέρχονται από αστικές περιοχές θήλασε το 71,1%, ενώ αυτές που προέρχονται από αγροτικές περιοχές θήλασαν κατά μεγαλύτερο ποσοστό, δηλαδή 75,2%. Ακόμη, μεγάλη διαφοροποίηση παρατηρήθηκε από τον αριθμό παιδιών που είχε η μητέρα της ερωτώμενης και η οποία φαίνεται στον Πίνακα 12.

Ίσως σ' αυτό το σημείο να αντιμετωπίζουμε μια πρώτη ένδειξη για τη διαμόρφωση συνηθειών και αντιλήψεων της γυναίκας που εντοπίζεται στο παρελθόν της, τον τρόπο που μεγάλωσε και τη δομή της δικής της πατρικής οικογένειας. Η μελέτη τέτοιων παραγόντων δεν ήταν ανάμεσα στους σκοπούς αυτής της έρευνας, αλλά ένα μεγάλο μέρος της αφιερώνεται στη μελέτη των στάσεων και αντιλήψεων της γυναίκας για θέματα που την αφορούν. Εδώ θα αναφερθούμε ενδεικτικά μόνο σε μερικές αντιπροσωπευτικές ερωτήσεις για τους ρόλους των δύο φύλων και τις στάσεις για την εργασία της μητέρας. Ο Πίνακας 13 παρουσιάζει τα ποσοστά θηλασμού ανάλογα με τη θέση των μητέρων σ' αυτά τα θέματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11*Ποσοστά (%) θηλασμού κατά επάγγελμα συζύγου*

<i>Επάγγελμα</i>	<i>Θήλασε</i>	<i>Δεν θήλασε</i>	<i>Σύνολο</i>
Επιστήμονες/ Διευθυντές	71,4 (128)	28,6 (115)	(402)
Υπάλληλοι	71,0 (103)	29,0 (42)	(145)
Έμποροι	73,7 (157)	26,3 (56)	(213)
Υπηρεσίες	56,8 (121)	20,2 (43)	(164)
Γεωργοί	77,8 (7)	22,2 (2)	(9)
Εργάτες	73,8 (601)	26,2 (213)	(814)
Σύνολο	73,0 (1276)	27,0 (471)	(1747)

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12*Ποσοστά (%) θηλασμού κατά αριθμό παιδιών μητέρας της ερωτωμένης*

<i>Αριθμός παιδιών</i>	<i>Ποσοστό θηλασμού</i>	<i>N</i>
1-2	68,8	369
3-5	74,2	646
6+	76,5	261
Σύνολο	73,0	1747

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Αν για λόγους περιγραφικούς και μόνο θεωρήσουμε ότι οι γυναίκες που διαφωνούν με τις προτάσεις 3-5 και συμφωνούν με τις προτάσεις 1 και 2 έχουν «προοδευτικές» τάσεις, παρατηρούμε ότι οι τάσεις αυτές δεν τις επηρεάζουν αρνητικά στο να θηλάσουν, ακολουθούν δηλαδή με μικρή διαφορά τις «μη προοδευτικές» και σε δυο περιπτώσεις τις ξεπερνούν (2 και 4). Βρισκόμα-

στε λοιπόν στην καλή θέση να παρατηρούμε ότι οι προοδευτικές αντιλήψεις για το ρόλο της γυναίκας δεν είναι εμπόδιο στην άνοδο των ποσοστών του φυσικού τρόπου σίτισης των παιδιών που παρατηρήθηκε στις προηγούμενες αναλύσεις. Ήταν δε αναμενόμενο ένα τέτοιο αποτέλεσμα αν λάβουμε υπόψη ότι η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου —που έχει άμεση και σημαντική σχέση με τις προοδευτικές αντιλήψεις στην παρούσα έρευνα— ανεβάζει τα ποσοστά θηλασμού κατά πολύ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Ποσοστά θηλασμού ανάλογα με στάσεις και αντιλήψεις

<i>Θέση απέναντι σε:</i>	<i>Ποσοστό θηλασμού (%)</i>	
	<i>Συμφωνεί</i>	<i>Διαφωνεί</i>
1. Εργασία της γυναίκας όταν έχει παιδιά προσχολικής ηλικίας	69,4	73,0
2. Εργασίας της ερωτώμενης αν είχε εισόδημα ίσο με το τωρινό χωρίς να εργάζεται	76,2	68,8
3. Η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι	74,1	72,5
4. Η γυναίκα πρέπει να κάνει όσα παιδιά δίνει ο Θεός	67,1	73,6
5. Κάθε γυναίκα έχει έμφυτη την επιθυμία απόκτησης παιδιών	73,1	72,0

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Τέλος, ανάμεσα στους προσωπικούς παράγοντες, που περιλήφθηκαν στην ανάλυση, μελετήθηκαν ο βαθμός ικανοποίησης από το γάμο και ο αριθμός παιδιών που θεωρεί ιδανικό κάθε γυναίκα για μια οικογένεια. Οι Πίνακες 14 και 15 περιλαμβάνουν τα ποσοστά θηλασμού ανάλογα με τους δύο αυτούς παράγοντες. Στον Πίνακα 14 αξίζει να σημειωθεί το χαμηλό ποσοστό θηλασμού των δυσαρεστημένων από το γάμο τους μητέρων, και στον Πίνακα 15 είναι χαρακτηριστική η αύξηση των ποσοστών με την αύξηση του αριθμού των παιδιών που θεωρούνται ιδανικά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Ποσοστά (%) θηλασμού ανάλογα με την ικανοποίηση από το γάμο

Ικανοποίηση από το γάμο	Θήλασε	Δεν θήλασε	Σύνολο
Πολύ ικανοποιημένη	71,3 (625)	28,7 (251)	(876)
Σχετικά ικανοποιημένη	75,5 (521)	24,5 (169)	(690)
Σχετικά δυσαρεστημένη	74,1 (86)	25,9 (30)	(116)
Πολύ δυσαρεστημένη	67,7 (44)	32,3 (21)	(65)
Σύνολο	73,0 (1276)	27,0 (471)	(1747)

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Ποσοστά (%) θηλασμού ανάλογα με τον ιδανικό αριθμό παιδιών

Ιδανικός αριθμός παιδιών	Ποσοστό θηλασμού	N
Κανένα	60,0	3
1 παιδί	52,3	23
2 παιδιά	70,2	574
3 παιδιά	76,4	533
4+ παιδιά	78,6	143
Σύνολο	73,0	1276

Πηγή: Υπολογισμοί της γράφουσας.

Όπως προκύπτει από την παρουσίαση των τελευταίων παραγόντων, ο θηλασμός είναι μια λειτουργία που συνδέεται με το σύνολο της προσωπικότητας της μητέρας, την κοινωνικοποίησή της και το άμεσο περιβάλλον της.

Η εικόνα που προέκυψε από αυτή την πρώτη επεξεργασία είναι ενθαρρυντική για την εξέλιξη του θηλασμού και σύμφωνη με τις γενικές ανοδικές τάσεις που εντοπίστηκαν από άλλες παρόμοιες έρευνες.

Παρατηρούμε γενικά ότι οι νεότερες μητέρες θηλάζουν κατά μεγαλύτερο ποσοστό, όπως επίσης και οι μητέρες με μεγαλύτερο επίπεδο εκπαίδευσης. Η διαπίστωση ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο έχει θετική σχέση με το θηλασμό συμφωνεί με αντίστοιχες της Ευρώπης και της Ελλάδας (Helsing, 1981, Ματσανιώτης, 1981), παρόλο που αναφέρονται περιπτώσεις αρνητικής σχέσης κυρίως σε μητέρες της επαρχίας (Τριγώνης κ.ά., 1981).

Το γενικό ποσοστό θηλασμού είναι ανεβασμένο (73,0%) αν το συγκρίνουμε με το ποσοστό που αναφέρεται σε αντίστοιχη έρευνα της Αθήνας (69,0%) (Ματσανιώτης κ.ά., 1981). Παρατηρούμε επιπλέον και μια ελάχιστη μετατόπιση προς τα επάνω όσον αφορά τη διάρκεια σε μήνες· περισσότερες μητέρες συνεχίζουν να θηλάζουν μετά τον πρώτο μήνα — 74% έναντι 73% το 1980.

Η σχέση ηλικίας και θηλασμού είναι ίσως η πιο σημαντική. Η ανάλυση μας κατά διάρκεια γάμου συστηματικά ενετόπιζε τα υψηλά ποσοστά θηλασμού από τις πρόσφατα παντρεμένες γυναίκες (λιγότερο από πέντε χρόνια γάμου). Θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να πούμε ότι η άνοδος που παρατηρείται προέρχεται από τις νέες κοπέλες, όπως αναφέρει και ο Μόσχος (1980).

Ένα αντίθετο συμπέρασμα από άλλες έρευνες προκύπτει σε σχέση με το φύλο του παιδιού. Ο Ματσανιώτης κ.ά. (1981), αναφέρονται σε μια στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των ποσοστών θηλασμού μεταξύ αγοριών και κοριτσιών που ευνοεί τα κορίτσια. Ο Τριγώνης κ.ά. (1981), αναφέρουν την ίδια κατεύθυνση της σχέσης για την επαρχία, αλλά τονίζουν την ασημαντότητα της διαφοράς. Σ' αυτή την έρευνα προκύπτει το αντίθετο — οι μητέρες θηλάσαν κατά μεγαλύτερο ποσοστό τα αγόρια απ' ό,τι τα κορίτσια. Η επεξήγηση αυτών των διαφορών θα προέκυπτε ίσως από τη μελέτη δευτερευόντων παραγόντων σε σχέση με το φύλο του παιδιού, όπως το φύλο των προηγούμενων παιδιών, επιθυμία συγκεκριμένου φύλου, αντιλήψεις της μητέρας για την διαφοροτική ανάπτυξη αγοριών-κοριτσιών κλπ.

Όσον αφορά την εργασία της μητέρας γενικά δεν φαίνεται να επιδρά αρνητικά στο θηλασμό αλλά, όπως προκύπτει από άλλες έρευνες δεν διαφοροποιούνται τόσο τα γενικά ποσοστά όσο η διάρκεια του θηλασμού ανάλογα με το είδος της εργασίας (Τριγώνης κ.ά., 1981, σ. 408). Πιστεύουμε ότι το θέμα αυτό αναζητά μια αναλυτική διερεύνηση, όπου θα περιλαμβάνονται παράγοντες που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της εργασιακής κατάστασης της μητέρας και του τρόπου ζωής της.

Τέλος, η παρουσίαση αποτελεσμάτων σχετικών με στάσεις και αντιλήψεις και την ικανοποίηση από το γάμο παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί δίνει εναύσματα για ανάλυση σε βάθος του «κλίματος» που αντιμετωπίζει η μητέρα από τον προσωπικό και οικογενειακό της χώρο. Όπως αναφέρει η Δραγώνα (1987) το οικογενειακό κλίμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις εμπειρίες της μητέρας από τη γέννηση και φροντίδα του παιδιού. Στην ανάλυσή μας διαπιστώνουμε με ευχαρίστηση πως οι προοδευτικές στάσεις απέναντι στο ρόλο της γυναίκας—που υιοθετούνται από τις περισσότερες μητέρες του δείγματος— δεν αποτελούν εμπόδιο στην εφαρμογή του θηλασμού. Οι πραγματικές διαστάσεις της σχέσης αυτής βέβαια είναι αδύνατο να εντοπιστούν από περιγραφική και μόνο ανάλυση. Επίσης, μέσα στα πλαίσια της συζήτησης του «κλίματος», ξεχωρίζουμε μια μικρή ομάδα γυναικών που αναφέρουν ότι είναι δυσσαρεστημένες από το γάμο τους και ένα χαμηλωμένο ποσοστό θηλασμού από αυτές. Όσο και αν φαίνεται ανάξιο λόγου σε μια στατιστική ανάλυση του μεγέθους του δείγματός μας, αξίζει κανείς να σταθεί σε τέτοιες «ακραίες» περιπτώσεις και να διερευνήσει το συγκεκριμένο κλίμα που τις περιβάλλει. Μια τέτοια διερεύνηση θα αξιοποιούσε ίσως στοιχεία που δεν διαφαίνονται από τις ποσοστιαίες προσεγγίσεις και θα βοηθούσε στην οικοδόμηση των προσπαθειών για την προώθηση του θηλασμού στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεωργακόπουλος Π. (1979), «Μητρικός θηλασμός: επιπτώσεις στη μητέρα και το παιδί», Σεμινάριο, *Ιατρική*, 36, 312-329.
- Δραγώνα Θ. (1987), *Γέννηση: η γυναίκα μπροστά σε μια καινούργια ζωή*, Ίδρυμα Ερευνών για το Παιδί, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα.
- Ματσανιώτης Ν. (1980), *Μητρικός θηλασμός*, Εισήγηση στην 13η Ετήσια Παιδιατρική Θεραπευτική Ενμέριωση, 12-13 Απριλίου, σ. 10-19.
- Ματσανιώτης Ν., Λαγός Π., Νικολαΐδου Π. κ.ά. (1981), «Μητρικός θηλασμός 1980», *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 28, τχ. 1, σ. 39-48.
- Ματσανιώτης Ν. (1981), «Διατροφή του φυσιολογικού βρέφους, παιδιού και εφήβου: σύγχρονες απόψεις», Συζήτηση Στρογγυλής Τράπεζας, *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 28, τχ. 2.
- Μιχαήλ Σ. (1964), *Θηλασμός και τεχνητή διατροφή*, διτριβή επί διδακτορία, Αθήνα.
- Μόσχος Α., Καρπάθιος Θ. κ.ά. (1980), «Οι σημερινές μαθήτριες θα θηλάσουν τα παιδιά τους», *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 27, τχ. 3.
- Παδιατέλλης Κ., Σοφατζής Ι., Παπαδόπουλος Κ. κ.ά. (1981), «Συμπεράσματα για το μητρικό θηλασμό σε 5.000 πρωτότοκες και δευτερότοκες μητέρες», *Δελτίο Α΄ Πανεπιστημιακής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 28, τχ. 4, 419-425.
- Τργώνης Γ., Παζάτου Π. (1981), «Ο μητρικός θηλασμός στο χώρο του νομού Τρικάλων», *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 28, τχ. 4, σ. 404-418.
- Τσίτσικα Ε. (1979), «Μητρικός θηλασμός: επιπτώσεις στη μητέρα και το παιδί», Σεμινάριο, *Ιατρική*, 36, 312-329.

- Anning (1976), [*A report on breast-feeding and breast milk*], Ministry of Social Affairs, Committee on Health Information, Liber Publishing Company, Στοκχόλμη.
- Helsing Elisabet (1981), «Infant Feeding Practices in Northern Europe», *Assignment Children*, τ. 55-56, 1981, 73-89.
- Mederios Kent Mary (1981), «Breast-Feeding in the Developing World: Current Patterns and Implications for Future Trends», *Reports on the World Fertility Survey No 2*, Population Reference Bureau, Inc., Washington, D.C.
- Wicker Allan W. (1969), «Attitudes v/s Actions: The Relationship of Verbal and Overt Behavioural Responses to Attitude Objects», *Journal of Social Issues*, τ. XXV, τχ. 4.